

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ SYSTEM OF SOCIAL WORK AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті розглядаються основні підходи до трактування поняття «система». Розкрито застосування системного підходу до соціальної роботи та його особливості. Охарактеризовано властивості, компоненти системи соціальної роботи в Україні, перелічені пріоритетні умови ефективності системи соціальної роботи. Визначено сутність термінів «система соціальної роботи» і «державне управління системою соціальної роботи». Обґрунтовано державно-громадський характер вітчизняної системи соціальної роботи.

Ключові слова: система, соціальна система, системний підхід, система соціальної роботи, державне управління.

В статье рассматриваются основные подходы к интерпретации понятия «система». Раскрыты применение системного подхода к социальной работе и его особенности. Охарактеризованы свойства, компоненты системы социальной работы в Украине, перечислены приоритетные условия эффективности системы социальной

работы. Определены сущность терминов «система социальной работы» и «государственное управление системой социальной работы». Обоснован государственно-общественный характер отечественной системы социальной работы.

Ключевые слова: система, социальная система, системный подход, система социальной работы, государственное управление.

The article deals with the main approaches to the interpretation of the system. The application of a systematic approach to social work and its features is revealed. The properties, components of the system of social work in Ukraine are characterized, priority conditions of the effectiveness of social work system existence are listed. The essence of the terms "system of social work" and "public administration of the system of social work" is determined.

Key words: system, social system, system approach, system of social work, public administration.

УДК 37.013.42

Николаева В.І.

к. пед. наук,
доцент кафедри соціології управління
Донецький державний університет
управління

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна система соціальної роботи створена в Україні у 90-х рр. ХХ ст., одразу в трьох напрямках: професійна освіта; розроблення категоріального апарату та системи понять; система соціальних послуг для населення. Водночас стрімкий розвиток державних соціальних установ (центри соціальних служб для молоді, територіальні центри, центри зайнятості тощо), формування нормативно-законодавчої бази, підготовка спеціалістів у вишах стали своєрідним підґрунтям для розбудови системи соціальної роботи.

Застосування принципу системності до вітчизняної фахової соціальної роботи набуває особливої значущості в період трансформації, соціально-економічного, управлінського реформування. У розвинутих країнах світу накопичено значний досвід використання концепту системності соціальної роботи, тому буде доречним аналіз наукових праць іноземних і українських дослідників стосовно означеної проблематики. На наш погляд, системний підхід є плідним і цілком доцільним у вивченні соціальної роботи як цілісності, він передбачає виявлення і синтез її структурно-функціональних зв'язків і різнопідпорядкованих взаємодій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки, присвячені дослідженням соціальної сфери й управління нею в різних соціальних системах, відображено в роботах багатьох учених. Так, соціальну сферу загалом і соціальний захист зокрема вивчали М. Вебер

(теорія соціальної дії), К. Маркс (категорії соціальної практики), Т. Парсонс (структурний функціоналізм), цьому напряду присвячені роботи Дж. Александера, М. Арчер, П. Бурд'є, Е. Гідденса, П. Штомпки.

Витоки розвитку й формування системи соціальної роботи в Україні представлені в ґрунтовних наукових працях В. Алфімова, В. Андрющенка, В. Беха, І. Беха, М. Євтуха, І. Іванової, І. Зверевої, А. Капської, І. Козубовської, М. Лукашевича, І. Миговича, М. Підгурської, І. Пінчук, А. Попович, С. Толстоухової, А. Фурмана, С. Харченка й ін.

Зазначимо, що системний підхід є напрямом методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єкта як системи. Тому в дослідженні ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи, що внесений у методологію системних досліджень такими ученими, як: А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Бусленко, А. Вавілов, М. Гвішіані, В. Глушко, А. Дороніцин, А. Єршов, М. Каган, В. Карташев, М. Келдиш, Г. Кисунько, С. Корольов, А. Кравець, В. Кузьмін, О. Малиновський, Г. Марчук, А. Мінц, М. Моїсєєв, І. Новик, В. Садовський, Ю. Сурмін, І. Фролов, Е. Юдін та інші. Необхідно підкреслити, що ґрунтовних наукових досліджень системи соціальної роботи в контексті державного управління недостатньо, сьогодні основний акцент зроблений на державному управлінні системи соціального захисту, системи соціальних

послуг або соціальної роботи з окремими категоріями населення.

Варто наголосити на необхідності врахування всіх видів систем для характеристики соціальної роботи, а також мати на увазі важливість поняття «соціальна система» як особливого класу систем.

Мета статті – висвітлити теоретико-методологічні особливості сутності соціальної роботи з позицій системного підходу та специфіки державного управління розвитком системи соціальної роботи в Україні.

Виклад основного матеріалу. У системному дослідженні аналізований об'єкт розглядається як множина елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні розмаїття зв'язків і відносин, наявних як у середині досліджуваного об'єкта, так і в його взаєминах з оточенням. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки і не стільки підсумовуванням якостей її окремих елементів, скільки властивостями його структури, особливими системоутворюючими, інтегративними зв'язками розглянутого об'єкта. Для розуміння дії системи необхідно виявити реалізовані даною системою процеси управління – форми передачі інформації від одних підсистем до інших, способи впливу одних частин системи на інші, координацію нижчих рівнів системи з боку елементів її вищого рівня, управління, вплив на останні всіх інших підсистем. Суттєве значення в системному підході надається виявленню ймовірнісного характеру поведінки досліджуваних об'єктів. Важливою особливістю системного підходу є те, що не тільки об'єкт, а й сам процес дослідження є складною системою, завдання якої, зокрема, полягає в поєднанні в єдине ціле різних моделей об'єкта. В умовах трансформації всіх сфер суспільства відбувається подальше уточнення змісту системного підходу – детальне розкриття його філософських підстав, розроблення логічних і методологічних принципів, прогрес у побудові загальної теорії систем.

Згідно із тлумаченням у соціологічній енциклопедії, «система – це цілісність взаємопов'язаних елементів із міцними і впорядкованими внутрішніми зв'язками [1, с. 329].

Застосування системного підходу як загальнонаукового розпочав Л. фон Берталанфі у 50-х рр. минулого століття. Він систему розглядав як сукупність елементів та відносин між ними. Розрізняють такі види систем: природні, штучні, відкриті, закриті.

Стан системи характеризується такими властивостями: стаціонарність, рівновага,

диференціація, несумативність, взаємодія [2, с. 180].

Найбільш повним є визначення В. Баклі, який розумів систему як комплекс елементів або компонентів, які перебувають прямо або опосередковано в причинному зв'язку таким чином, що кожний компонент співвідноситься з декількома іншими, більш або менш стабільним чином протягом визначеного терміну часу [3, с. 41].

Усталеної, чітко сформульованої дефініції «система» не існує, бо система – динамічне утворення, яке змінюється в історично-економічному просторі. У результаті аналізу низки наукових напрацювань [4–12] можна виокремити декілька підходів до трактування системи, серед них такі:

- епістемолого-методологічний (А. Холл, Р. Фейджин; система розглядається як конструкт, що є засобом опису реальності й організації сукупності знань);
- натуралістичний (Л. фон Берталанфі; системність є головною характеристикою об'єктів);
- синергетичний (Р. Фуллер; у природі існує одна економічна система координат, мінімальна структура, принципи і закономірності якої характерні для всіх систем будь-якого феноменологічного ряду. Це – тетраедр»);
- кібернетичний (Вінер; системи та їхні блоки вивчаються за функціями, які вони виконують, за реакціями на зовнішні впливи);
- комплексний (І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін; система розглядається як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів);
- соціологічні підходи (структуралізм Е. Дюркгейма, функціоналізм Т. Парсонса, конструктивізм Н. Лумана).

Досить цікавим є використання теорії систем до практики соціальної роботи А. Пінкусом і А. Мінаханом [2, с. 184, 186]. Вони наполягають на видах систем, які можуть допомагати людям: неформальні або природні системи; формальні системи; суспільні системи. Вони виокремлюють чотири базисні системи соціальної роботи:

1. Система агента змін.
2. Система клієнта.
3. Система цілі.
4. Система дії.

Взагалі, як стверджує О. Козлов, система соціальної роботи містить три компоненти: теоретичні засади даної діяльності, інститути освіти різного рівня практики, інституційно оформлені соціальні служби [13, с. 62].

Більшість науковців компонентами системи соціальної роботи вважають особистість

людини як сукупність її вітальних та соціальних потреб; громадянське суспільство або соціальні спільноти: народ, націю, етнос, колектив, групу, сім'ю; кадри соціальної роботи; технологію соціальної роботи; матеріали задоволення потреб: речовину, енергію та інфраструктуру; соціальну інфраструктуру; органи управління системою соціальної роботи; нормативну базу; канали комунікації, що пов'язують названі компоненти між собою [14, с. 212]. На необхідності теоретичного та методологічного обґрунтування питання про інфраструктурне забезпечення системи соціальної роботи наголошує В. Халеменик [15].

Ґрунтовний внесок у теоретично-методологічне осмислення сутності, змісту та механізму системи соціальної роботи в контексті становлення громадянського суспільства в нашій країні зроблено в монографії видатними українськими вченими В. Бех, М. Лукашевичем, М. Туленковим. На їхню думку, саме соціальна робота є об'єднуючою ланкою в системі «людина – держава – громадянське суспільство».

Дослідники виділяють чинники, що сприяли використанню системного підходу в галузі соціальної роботи в минулому столітті в розвинутих закордонних країнах, як-от: формалізація загальних принципів і виведення соціальної роботи на професійну основу; формування постійно діючої мережі соціальних служб під керівництвом департаментів; застосування ефективних технологій у наданні соціальної підтримки і допомоги різним категоріям населення [16].

Перетворення в економічній, соціальній, політичній, духовних сферах неминує відбиваються на соціальній роботі, бо вона, будучи відкритою системою, є важливішим складовим елементом мезасистем, до яких входять системи цих сфер, усі зрушення стосуються і системи соціальної роботи.

Систему соціальної роботи можна охарактеризувати як складну та відкриту. Відкритість системи соціальної роботи підтверджується її взаємодією, обміном інформацією з іншими системами (економічна, політична, культурна, освітня тощо), що проявляється в особливостях змісту, характеру моделей соціальної роботи. Динамічна характеристика системи соціальної роботи пов'язана з особливостями процесу розвитку в тих чи інших культурно-історичних умовах, а статична визначає її структуру та рівні.

Соціальну роботу можна віднести до великої системи, адже в ній можна простежити підсистеми меншого рівня: а) соціальну роботу як науку; б) соціальну роботу як навчальну діяльність і в) соціальну роботу як вид практичної професійної діяльності. Як галузь наукових знань вона базу-

ється на сукупності концепцій і теорій, має свій категоріальний апарат, досліджує принципи і закономірності, моделі та методи соціальної роботи, має об'єкт і предмет дослідження; як практична професійна діяльність – спрямована на надання допомоги людям, які опинилися в складній ситуації; завдання як навчальної дисципліни – різнорівнева професійна підготовка фахівців із соціальної роботи [17].

У системі соціальної роботи як практичної діяльності наявні такі елементи:

1. Об'єкт і суб'єкт соціальної роботи.
2. Основні сфери соціальної роботи, які відбивають ті соціальні галузі, в яких вирішуються проблеми (охорона здоров'я, освіта, громадські місця, виробництво тощо), впливають на формування змісту соціальної роботи та визначаються рівнем розвитку суспільства, його культури, суспільної свідомості, ідеології, політики.
3. Інститути соціальної роботи включають у себе основні соціальні служби, центри, державні заклади, за допомогою яких вони діють.
4. Методи і форми соціальної роботи – комплекс специфічних прийомів, способів досягнення цілей і завдань соціальної роботи.
5. Управління і функції соціальної роботи, що пов'язані з її методами й інститутами.

У свою чергу, кожна підсистема також є повноцінною системою. Система соціальної роботи має свою структуру, що охоплює такі елементи: особистість, громадянське суспільство, кадри, технологію, матеріали задоволення потреб, соціальну інфраструктуру, орган управління, нормативну базу, канали комунікацій та два інгредієнти: суб'єктивний, який існує у вигляді потреб людини, об'єктивний – у вигляді соціальної сфери суспільства.

Першоелементом системи соціальної роботи є сама особистість, яка розглядається дослідниками як джерело саморуху системи соціального забезпечення та сукупність потреб. Саме тому системоутворюючим чинником побудови та внутрішнім джерелом саморозвитку даної системи соціальної роботи є потреби людини, а провідною функцією першого, головного елемента – особистості, тобто учасника соціальної роботи, її агента – індивідуалізація функціонування системи соціальної роботи шляхом здійснення програми особистого індивідуального розвитку [18].

Система соціальної роботи може мати суспільний характер (як це було в дореволюційному суспільстві або в сучасному досвіді скандинавських країн), а також державний (як це було притаманно радянській моделі соціального забезпечення). У сучасній ситуації зростає кількість приватних і громадських ініціатив у благодійній сфері, що дозволяє оха-

рактизувати систему соціальної роботи в Україні як державно-громадську.

Пріоритетними умовами ефективності існування системи соціальної роботи є такі:

- культурна і соціальна доцільність соціальної роботи;
- адекватність системи соціальних завдань і реальних можливостей суспільства;
- готовність і підготовленість суспільства до реалізації пропонованої системи соціальної роботи.

Зауважимо, що соціальна робота – це система і з погляду поєднання професійної і непрофесійної діяльності. У сучасному українському суспільстві професійна діяльність домінує в соціальній роботі. Соціальна робота є також різновидом інформаційної системи, за допомогою якої здійснюється реалізація її цілей і завдань. У соціальній роботі простежується дихотомія системи, тобто, по-перше, вона є одночасно статичною системою (характеризується сталістю протягом якогось часу) і динамічною (характеризується досить трансформаційними й якісними змінами); по-друге, хоча держава посідає панівне місце в розбудові системи соціальної роботи в Україні, окремі суб'єкти громадянського суспільства також відіграють суттєву роль в її формуванні.

Держава є ключовим суб'єктом державного управління системою соціальної роботи і виконує координуючу й організуючу роль у врегулюванні суспільних відносин, процесів у цій системі. Тому відповідні повноваження в цій сфері здійснюються відповідними органами державної влади шляхом державного управління.

Система соціальної роботи належить до виду соціальної системи, яка ускладнюється своїми елементами, серед яких люди, а також взаємовідносинами і взаємозв'язками. На систему впливають як зовнішні чинники (соціум), так внутрішні – розвиненість соціальної сфери країни.

Соціальні системи, що мають функціональне походження, можна віднести до найскладніших видів систем, оскільки вони є цілеспрямованими або телеологічними системами, поведінка яких підпорядкована досягненню рефлексивно або цілеспрямовано визначених цілей. Ю. Бех зазначає, що управління соціальними системами спричинене потребою цілеспрямованого упорядкування умов власної життєдіяльності та керування створеними нею організаційними структурами [19, с. 314].

З погляду теорій державного управління система соціальної роботи повинна розглядатися з позицій організації, структури, функцій, ресурсів, внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Система соціальної роботи є соціально-економічною системою, зі складною структурою управлінського механізму. Це цілком логічно впливає з визначення соціально-економічної системи, яка складається із численних, взаємопов'язаних елементів, що утворюють складно упорядковану системну структуру з полівекторною функціональною цілеспрямованістю [20]. Соціально-економічну систему характеризують такі категорії: декомпозиція, функції, мета управління розвитком системи соціальної роботи.

Варто уточнити значення термінів «система соціальної роботи» і «державне управління розвитком системи соціальної роботи».

У Законі України «Про соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю» [21] задекларовано тільки зміст, принципи зазначеної соціальної роботи як «діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб», визначення системи соціальної роботи немає.

Отже, сформулюємо визначення поняття «система соціальної роботи». Система соціальної роботи – це соціально-економічна система державних закладів і недержавних організацій, фізичних осіб, волонтерів, які здійснюють соціальну підтримку, надають соціальні послуги тим категоріям населення, які цього потребують або опинилися в складних життєвих обставинах.

Зауважмо, що кожна підсистема сфери соціальної роботи зумовлена виробництвом певного виду продукту у вигляді, наприклад, соціальних програм, створення груп самопомогі, профілактичних та охоронно-захисних заходів, соціальних послуг певного напрямку тощо. У свою чергу, панівними концептами в соціально-економічній системі соціальної роботи є принципи як кібернетики, так і синергетики. Звідси впливає, що система може керуватися як структурними, так і безструктурними способами.

Управління будь-якими системами сприяє координації й упорядкуванню діяльності. До структури загального стратегічного управління належать такі процеси: аналіз середовища → визначення мети і системи цілей → добір стратегій → виконання стратегій → оцінювання і контроль стратегій [22]. Усі ці процеси можна застосувати до державного управління системою соціальної роботи.

Об'єктом державного управління є відкрита, складна, динамічна соціально-економічна система соціальної роботи. Суб'єктом державного управління – система органів державної влади у сфері соціальної роботи. Розвиток системи соціальної роботи здійснюється завдяки формуванню та вдосконаленню організаційного, наукового, інформаційного, нормативно-правового, фінансового, освітнього й інших механізмів державного управління.

До предмета дослідження системи соціальної роботи можна віднести визначення складу та структури системи, організацію системи, типологію, композицію, гомеостат, керованість, централізацію, оптимізацію організаційної структури, функціонування розвитку системи [23]. Головною функцією органів державного управління в системі соціальної роботи є організація та координація зусиль усіх частин взаємодії в даній системі.

Висновки. Отже, державне управління розвитком системи соціальної роботи є цілепокладаючі та цілеспрямовані, організаційні, координуючі та контролюючі дії. Основною метою державного управління є досягнення керованої системою соціальної роботи такого рівня її розвитку, який би повною мірою спонукав ефективно реалізувати заходи державної соціальної політики для задоволення потреб держави і громадян у соціальній підтримці, соціальному захисту, соціальних послугах тощо.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на виявлення регіональних особливостей державного управління системою соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Гордьяненко. К.: Академвидав, 2008. С. 329.
2. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи. К., 2000. С. 180.
3. Buckley W. *Sociology and Modern Systems Theory*. New York: Prentice Hall, 1967. P. 41.
4. Исследования по общей теории систем / общ. ред. и вступит. статья В. Садовского, Э. Юдина. М.: Прогресс, 1969. С. 12.
5. Уёмов А. Системный подход и общая теория систем. М.: Мысль, 1978. 271 с.
6. Каган М. Системный подход и гуманитарное знание. Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. 384 с.
7. Блауберг И., Юдин Э. Становление и сущность системного подхода. М.: Наука, 1973. 270 с.
8. Афанасьев В. Общество: системность, познание, управление. М.: Политиздат, 1981. 432 с.
9. Goguen and Varela *Systems and distinctions: Duality and complementarity*. Intern. J. General Systems. 1979. № 5. P. 31–43.
10. Бертуланфи Л. фон. История и статус общей теории систем. Системные исследования: ежегодник. 1973.
11. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем. Системные исследования: ежегодник. 1969.
12. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 2000. 880 с.
13. Социальная работа: Введение в профессиональную деятельность: учебн. пособие / под ред. А. Козлова. М., 2005. С. 62.
14. Соціальна робота: навч. посібн.. Кн. II. К.: ДЦССМ, 2002. С. 212.
15. Халемендик В. Система соціальної роботи в сучасній Україні: філософський аналіз інфраструктурного забезпечення: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03; Інститут вищої освіти АПН України. К., 2006. 421 с.
16. Бех В., Лукашевич М., Туленков М. Соціальна робота і формування громадянського суспільства: моногр. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. 599 с.
17. Лукашевич М., Мигович І. Теорія і методи соціальної роботи. К.: МАУП, 2003. 168 с.
18. Маркетинг соціальних послуг: навч. посібн. / за ред. В. Воронкової. К.: Професіонал, 2008. 576 с.
19. Бех Ю. Філософія управління соціальними системами: моногр. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 314.
20. Карамішев Д., Радиш Я. Системний підхід як напрям методології управління соціальними системами (на прикладі управління системою охорони здоров'я). Вісник УАДУ. 2006. № 1. С. 58–65.
21. Про соціальну роботу з сімми, дітьми та молоддю: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 17.12.2018)
22. Виханский О. Стратегическое управление: учебник. 2 изд., перераб. и доп. М.: Гардарики, 1998. 296 с.
23. Сурмин Ю. Теория систем и системный анализ: учебн. пособие. К.: МАУП, 2003. 368 с.